

Goran KAUZLARIC¹Univerzitet u Beogradu²
Fakultet političkih naukaUDK
330.831.8:141.7
316.324.8:329.12
299.94

NEOLIBERALIZACIJA APSOLUTNOG DUHA: SPIRITUALNI MIKRO-OTPORI KAO TRŽIŠNI MEHANIZMI INTERPELACIJE

APSTRAKT U ovom radu bavićemo se kulturno-političkim implikacijama liberalne spiritualnosti koja je integralni deo habitusa postmodernog civilnog društva. Posmatrajući je kao faktor socio-ekonomske reprodukcije u savremenim liberalnim demokratijama, potkrepljujemo pretpostavku da postoji funkcionalna veza postmoderne duhovnosti i društveno-materijalnih procesa neoliberalizacije. U svojim izvesnim aspektima, kao organska kombinacija *New Age* spiritualnosti i neoliberalne filozofije, ona obezbeđuje ideaciono okruženje za funkcionisanje tržišne ekonomije, mehanizme preusmeravanja društvene tenzije i, naposljetku, ideološko opravdanje negativnih efekata savremenog kapitalizma.

Ključne reči: kapitalizam, kult, tržište, spiritualnost, neoliberalizam, New Age, krivica

UVOD

Prvo, kapitalizam je čist religiozni kult, možda najekstremniji koji je ikada postojao. U njemu, sve dobija smisao samo kroz direktan odnos prema kultu: on nema neku posebnu dogmu, neku posebnu teologiju. On utilitarizmu daje njegovu religioznu nijansu.

(Benjamin 2005)

Pristupićemo posebnom obliku savremene spiritualnosti iz ugla kritike ideologije. Termin „spiritualnost” razumemo u specifičnom smislu „duhovnosti koja nije religiozna”. Popularna formulacija, *spiritual but not*

1 E-mail: goran.kauzlaric@gmail.com

2 Autor je doktorand na Univerzitetu u Beogradu.

religious, upućuje na široko rasprostranjen životni stav po kojem tradicionalna organizovana religija nije jedino ili najvrednije sredstvo za duhovni razvoj (Fuller 2001, 6). Tako shvaćenu spiritualnost posmatraćemo kao jedan od faktora političkog konsenzusa u liberalno-demokratskim, kapitalističkim društvima. Pod pojmom „ideologija” ovde podrazumevamo najširi sistem ideja koje obrazuju takozvani „pogled na svet” i omogućavaju nam poimanje stvarnosti i našeg mesta u njoj. Dakle, ideologiju definišemo kao imaginarni odnos individua prema njihovim realnim uslovima egzistencije – kao osnov procesa interpelacije, odnosno subjektivacije i društvene integracije individua. Već klasičan motiv „lažne svesti” podrazumeva da ideološki učinak diskursa, u (ne)svesti subjekata, naturalizuje kontigentne odnose moći pravdajući na taj način različite oblike rodne, klasne i rasne podređenosti. Kao činilac ostvarenja kulturne hegemonije dominantne društvene klase, vladajuća ideologija uvek podržava *status quo*. Spiritualnost, koju možemo opisati kao sistem znanja sa fantastičnim sadržajem, svakako je kategorija ovako shvaćene ideologije. Polazimo od teze da „prazan prostor” liberalne duhovnosti, izražen u frazi „verujem u nešto”, biva strukturiran po vrlo prepoznatljivim pravilima. Poreklo ove strukturiranosti tražićemo u istorijski-specifičnom „braku”, odnosno sintezi elemenata dva srazmerno konkretna sistema mišljenja: *New Age* duhovnosti i neoliberalizma. Nastojaćemo da iscrtamo koordinate opširnijeg istraživanja koje bi obuhvatilo prikaz uloge ovog konceptualnog aparata u periodu sprovođenja neoliberalnih mera i šireg društvenog konteksta u kome se analizirani procesi odvijaju, kao i nagoveštaj izvesnih aspekata dalje evolucije analiziranih fenomena u periodu nakon početka globalne ekonomske krize 2008. godine.

KULT KRIVICE

Fragmentom na koji smo referisali, Valter Benjamin (Walter Benjamin) unosi dijalektičku pometnju u čuvenu Veberovu (Max Weber) jednosmernu kauzalnost. Benjamin nudi nacrt kapitalizma koji nije prosto religijom uslovljen, već je sama njegova struktura suštinski religijska. „Hrišćanstvo iz vremena reformacije nije podstaklo pojavu kapitalizma (Weber), već se pre i samo pretvorilo u kapitalizam.” Kapitalizam je moguće shvatiti kao religiju zato što on „u suštini nastoji da odgovori na iste brige, strepnju i nemir na koje je ranije pokušavala da odgovori takozvana religija” (Benjamin 2005, 259).

Osim po svojoj temeljnoj postavci, Benjaminovo metodološko polazište blisko nam je iz više razloga. Ekstremne oblike tržišnog fundamentalizma (često poduprte ideologijom informacionog i kibernetičkog društva) teško je razgraničiti od verovanja u mističnu kosmičku međupovezanost svega postojećeg. Ipak, treba naglasiti da neoliberalizam nije moguće poistovetiti sa *laissez-faire* ekstremizmom jer, kako tvrdi Filip Mirovski (Philip Mirowski) „ne postoji nekakav Ur neoliberalizma” i evidentno je da „neoliberali ne navigiraju pomoću fiksirane statične Utopije koja bi služila kao astrolab svih njihovih političkih težnji” (Mirowski 2013). Iako tvrdimo da određena utopijska vizija ipak pokreće i objedinjuje raznorodne neoliberalne narative, složit ćemo se da je neoliberalizam mnogo uputnije opisati kao „kult” nego kao dogmatsku doktrinu.³ Definicija kulta koju Benjamin preuzima iz sociologije religije i idiosinkratički je razrađuje, odgovara kako antidogmatskoj prirodi *New Age* spiritualnosti tako i fetišizaciji tržišta kojoj je liberalni fundamentalizam sklon.

Benjamin skicira kapitalizam kao „kult zasnovan na krivici”, na duševnoj bedi toliko intenzivnoj da postaje krivica i ukazuje se kao istorijski specifična subjektivnost. „Zabrinutost je indeks te krivice zbog osećanja beznadežnosti; ona izvire iz straha od gubitka nade, koja potiče od zajednice, ne od individualno-materijalnog” (Benjamin 2005, 261). Pitanje krivice i sa njom povezane „samopomoći” jedan je od ideoloških temelja diskursa kojim se ovde bavimo. Novo (neoliberalno) doba, kao ishodište individualnog razvoja, predlaže nam nove ljude. Rasu spiritualno naprednih, preduzimljivih individua koje će čovečanstvo odvesti u više sfere egzistencije. Anksioznost modernog subjekta i ekonomska nejednakost inherentna kapitalizmu, objašnjavaju se (duhovnim) neuspehom pojedinaca i pojedinki a objašnjenje se univerzalizuje. Nesklad takve predstave sa realnim životnim uslovima velike većine ljudi ne treba posebno naglašavati. Ovde je na snazi još jedna manifestacija stare sprege kapitala i fašistoidnosti u kojoj se sistemski problem

3 Prednost neoliberalizma jeste njegova kolonizujuća sposobnost vezivanja za opšteprihvaćene norme i tendencija ka teorijskom razvitku i disciplinarnom grananju. Neoliberalni teoretičari razvili su niz preklapajućih postavki poput: socijalne tržišne ekonomije, kosmopolitskog individualizma, hipoteze racionalnih očekivanja, spontanog poretka, ljudskog kapitala, kulturne evolucije, frikonomike, katalaksije, kontroverze o socijalističkom računu, itd. zadirući u gotovo sve naučne oblasti i sfere života (cf. Mirowski 2013).

maskira pronalaženjem žrtvenog jagnjeta: etničkog ili supkulturnog drugog, pokvarenog bankara ili lenjivca u javnom sektoru. Kapitalizam jedan od svojih glavnih motivatora pronalazi u stalnom problematizovanju oskudice. Zaduženost i nadmetanje oko ograničenih dobara, posledica su veštački stvorene oskudice u uslovima realnog obilja. Kao rešenje za ovaj problem nudi nam se više kapitalizma, tematizuje se njegov utopijski „čist” oblik, redukovan na fantaziju. Po toj meri razvija se „ponosno” ljudsko biće, osuđeno na duševnu bedu. Biće koje nije pozvano na „preobraćenje” (Tanjić 2004) već na ulaganje u sebe, jednodimenzionalno (Markuze [Herbert Marcuse]) i funkcionalno uvezano sa tržištem. To upravo „jeste onaj etos koji opisuje Niče. Taj čovek je *Übermensch*, Natčovek, prvi koji je spoznao kapitalističku religiju i počeo da je ostvaruje” (Benjamin 2005, 260).

ČARI NEOLIBERALIZACIJE

Neoliberalna koncepcija ekonomske politike popularizuje se sedamdesetih godina XX veka kao opozicija kejnzijanskom državnom intervencionizmu, koji dominira od kraja Drugog svetskog rata, u periodu ekonomskog rasta i međunarodne stabilnosti. Ova struja zagovara obnovu neoklasične ekonomije, odnosno povratak idejama klasičnog liberalizma⁴: Fridrih Hajek (Friedrich Hayek) i Milton Fridman (Milton Friedman) neki su od najčešće pominjanih teorijskih predstavnika ove tendencije, dok se Augusto Pinoče, Margaret Tačer, Deng Sjaoping i Ronald Regan najčešće navode kao herojske realpolitičke figure neoliberalizacije. Ovde ćemo napraviti razliku između objektivnih socio-ekonomskih procesa, koje ćemo označiti terminom *neoliberalizacija* i sistema mišljenja koji ove procese opravdavaju, odnosno, neoliberalizma kao ideologije. Kao i svaka pobedonosna ideologija, neoliberalizam „ima prožimajuće efekte na način mišljenja sve do tačke gde postaje inkorporiran u zdravorazumski način na koji mnogi od nas tumače, žive i razumeju svet” (Harvi 2012, 16). Flagrantni elementi koje u sebe preuzima jesu, pre

4 Pritom su mnoge ideje klasičnog liberalizma i neoklasične ekonomije neprimetno napuštene u ime neprobojnog *sanctuma* neregulisanog i onipotentnog tržišta. Npr. uvid da je moć korporacijskih monopola politički štetna, skepsa po pitanju poželjnosti snažnih intelektualnih prava, ideja da finansijski sektor uzrokuje makroekonomske poremećaje, itd. (cf. Mirowski 2013).

svoga, ideje slobode, individualizma, samostalnosti, autonomije, noviteta, dinamike, itd. Društvena dobit je projektovana kao budući horizont i često se interpretira kao „šansa” za svakoga. Veoma značajno mesto u neoliberalnom konceptualnom aparatu zauzima i shvatanje ljudske prirode koja se generalno drži fiksnom i više ili manje lošom. Oporezivanje se smatra krađom, kao što je krađa i postojanje javnih službi koje finansiraju poreski obveznici. Veruje se da je gramzivost u ljudskoj prirodi glavna prepreka za funkcionisanje egalitarnih sistema redistribucije ili zajedničke kontrole bogatstva, ali se nipošto ne tvrdi da će se „priroda” isprečiti prilikom rešavanja problema siromaštva privatnim dobroćinstvom. Sumnjivi aksiomi, npr. oni proistekli iz selektivnog čitanja Adama Smita (Adam Smith) i posebno njegova ideja „nevidljive ruke tržišta” smatraju se neupitnim autoritetom. To podrazumeva pretpostavku da kroz zakon ponude i potražnje individue koje slepo slede svoj interes vremenom stupaju u harmoničan odnos, a rezultat toga je kolektivno blagostanje. Svaki oblik nasilja okarakterisan je kao zlo ali je iz definicije isključeno „svako razmatranje pozadinskih determinanti nečijih intencija”, te se veruje da tržište ne može biti izvor prisile (Mirowski 2013). U medijima se često formira idiosinkratički ekonomski diskurs, za prosečnu javnost hermetičan, ali obilat ovako naturalizovanim opštim mestima.

Generalna karakteristika neoliberalizma jeste želja da se intenzivira i proširi tržište, povećavanjem broja, učestalosti, ponovljivosti i formalizacijom transakcija. Njegov ultimativni (nedostupan i utopijski) cilj jeste univerzum u kome je svaka akcija svakog bića tržišna transakcija sprovedena u konkurenciji sa svakim drugim bićem i utiče na svaku drugu transakciju. Razmene se dešavaju i ponavljaju beskonačno brzo u nedogled. Ukoliko bi konačno „ostavili” kapitalizam da slobodno funkcioniše to bi rezultiralo pravičnom stratifikacijom stanovništva na „vredne” i „parazite”, „sposobne” i „nesposobne”, dok država zapravo samo nepravedno privileguje lenje, stvarajući kulturu siromaštva.⁵ Problemi koje tržišna ekonomija samo prividno proizvodi plod su vanjskih

5 Posledično, neoliberalizam je sklon socijal-darvinističkim postavkama i poistovećivanju tržišta sa procesom biološke evolucije. Kako objašnjava Filip Mirowski, neoliberalni pogledi prodiru u oblasti evolucione psihologije, sociologije mreža, ekologije, etologije životinja, lingvistike, kibernetike, pa čak i u *science studies*, usled čega neoliberalizam ekspandira i postaje obuhvatni svetozor.

intervencija i rešivi su jedino tržišnim putem. Veličano kao prirodno i efikasno, tržište je često shvaćeno kao superiorni procesor informacija čije delovanje nije sagledivo sa stanovišta ljudskih racionalnih sposobnosti. I pored toga, neoliberali i te kako potenciraju državu kao alatku za uvođenje i održavanje tržišne ekonomije što dovodi do „potencijalno dubokih kontradikcija između njihovih konstruktivističkih tendencija i emfatičnih pozivanja na monolitno tržište” koje treba osloboditi od svakog upliva spoljašnjih intervencija. To se onda rešava postepenim brisanjem distinkcija između države, društva i tržišta, uz insistiranje da neoliberalni politički projekt cilja na reformisanje društva kroz njegovo potpuno podređivanje tržištu (Mirowski 2013). U svetlu ovog shvatanja demokratsko uređenje države forsira se kao poželjan okvir za tržišnu ekonomiju ali se demokratski mehanizmi u realnosti svode na impotentnu „fasadu” za autoritarne postupke vladanja podređene „tržišnoj logici”. Iza ovog konzervativnog konsenzusa koji je okupio spektar političkih opcija u rasponu od malaksale socijal-demokratije, preko libertarijanstva do verskog fanatizma, krije se tvrdnja da eksploatacija nije negativna i strukturna kategorija, već slobodan ugovor i pravo onih p(r)osvećenih. Neoliberalni ideološki blok formiran je kao avangarda antikomunističke euforije u kontekstu kraja hladnog rata, pa svoj legitimitet u javnom prostoru često ostvaruje fetišizacijom pojednostavljenog shvatanja slobode (preduzetništva), u opoziciji sa široko eksploatisanim strašilom „totalitarizma”. Ovde nam svakako nije namera da stanemo u odbranu diktature i neslobode, već da istaknemo da apstraktna i aistorijska upotreba, neretko orijentalističkog (Said) diskursa o totalitarizmu, služi kao efikasan paravan za prekrajanje istorije⁶, te prikrivanje antagonizama savremenog načina proizvodnje i nedaća zbog dehumanizovanosti koje normalno funkcionisanje globalnog kapitalizma nužno podrazumeva.

6 Ignoriše se funkcionalna veza kapitalističkog oblika proizvodnje sa kolonijalnom eksploatacijom, trgovinom robljem, imperijalističkim ratovima, fašizmom i genocidima povezanim sa mehanizmima krize i akumulacije kapitala, kao i činjenica da je istorija *laissez-faire* ekonomije, istorija krvavih borbi pripadnica i pripadnika radničke klase protiv dečijeg rada, policijske brutalnosti, za osmočasovno radno vreme, rodnu ravnopravnost, političko predstavljanje, osnovne životne uslove i dostojanstvo, te da je socijalizam nastao kao ideologija radničkog pokreta upravo iz nemogućnosti velike većine stanovništva modernog sveta da sebi obezbedi humanu egzistenciju u postojećim društveno-ekonomskim okvirima.

Procesi neoliberalizacije javljaju se kao odgovor na krizu akumulacije kapitala koja je signalizirala kraj klasnog kompromisa oličenog u modelu države blagostanja (*welfare state*). Na tom tragu, Dejvid Harvi (David Harvey) neoliberalizaciju karakteriše kao organizovan protivnapad ekonomskih elita nakon perioda uspona levih alternativa koje su sedamdesetih godina, u nekim delovima sveta, ozbiljno ugrozile hegemoniju vladajućih klasa i nagovestile mogućnost prelaska na kooperativne ekonomske modele (Harvi 2012, 30). U širem kontekstu klasne politike, međuklasni kompromis na Zapadu, oličen u „izgrađenom liberalizmu”, njegovim zakonskim regulativama, mehanizmima raspodele i socijalnim pravima, moguće je razumeti kao dijalektičku posledicu prisustva državnog socijalizma u geopolitičkom prostoru, te je prema tome neoliberalizacija faktor (takođe i ishod) u procesu njegovog urušavanja i nestanka. Nije uputno govoriti o homogenom neoliberalnom projektu, već o nizu „vrludanja i haotičnih eksperimentisanja” koja su „konvergirala u vidu nove ortodoksije, artikulišući se u nešto što je postalo poznato kao Vašingtonski konsenzus”⁷. Ipak, moguće je izdvojiti neke osnovne karakteristike, često ideološki kontradiktornih (i u stepenu primene različitih), državnih politika. Na prvom mestu to je „stvaranje pogodne klime za investicije” što pored „vladavine prava” podrazumeva, više ili manje nasilan, proces „deregulacije, privatizacije i povlačenja države iz mnogih područja socijalne potpore” (ibid., 16). Komodifikacija znanja i javnih usluga, uklanjanje trgovinskih ograničenja, masovno otpuštanje i narušavanje radničkih prava, sistematsko uništavanje i privatizacija javnih preduzeća, smanjenje moći sindikata, poreska politika koja ide naruku bogatim građanima, uspon finansijskog kapitala, opadanje nacionalnog suvereniteta i supranacionalno udruživanje elita glavni su elementi ovog procesa. Opšte pogoršanje životnih uslova najširih slojeva stanovništva, socijalno razaranje, porast kriminalnih aktivnosti, obnova getoizacije, jačanje neofašizma, intenzivna klasna segregacija i nezapamćena koncentracija bogatstva njegovi su najznačajniji rezultati. Proces finansijalizacije i mondijalizacije tržišta podržan je naglim razvojem informacionih tehnologija, formiranjem nadnacionalnih saveza i prelaskom na koncept multikulturalnosti i kulturnog relativizma u građenju

7 Naziv za deset ekonomskih predloga iznetih 1989. od strane više međunarodnih organizacija, koji od tada usmeravaju globalnu socio-ekonomsku politiku.

države-nacije. Ove kulturne, političke i tehnološke promene u saglasju su sa koncepcijom postmodernog stanja/kasne modernosti (Liotar [Jean-François Lyotard], Bauman [Zygmunt Bauman], Džejmson [Fredric Jameson]) te ćemo ih, u sprezi sa neoliberalizacijom i globalizacijom, posmatrati kao elemente kulturne logike kasnog kapitalizma.

UNIVERZALNA SVEST

Kada je reč o kulturnoj hibridizaciji, *New Age* spiritualnost, zasnovana na nebrojenim vidovima sinkretizma i eklekticizma, svakako predstavlja paradigmatički primer tog fenomena. Upravo tu krije se glavna poteškoća, nije preterano reći, nemogućnost definisanja *New Age-a* kao jedinstvene doktrine ili porodice praksi, pa samim tim i iscrtavanja istorije tog pokreta; posebno u skraćenom obliku. Prema tome, naša namera nipošto se ne ogleda u svođenju kompleksne mikrofizike moći savremene spiritualnosti na potporu neoliberalnoj ideologiji. Zanima nas, radije, konvergencija, u procesu tržišnog posredovanja, izvesnih ideacionih aspekata *New Age* duhovnosti sa elementima neoliberalizma, u društveno-istorijskom kontekstu neoliberalizacije. Naglasićemo, ipak, da nije reč o marginalnoj pojavi već o epohalno delatnom duhovnom senzibilitetu, prisutnom čak i kod ireligioznih osoba i saglasnom sa liberalnim narativom o potrazi za srećom. Analogno Benjaminovoj postavci, neoliberalizam (kao ideološko-ekonomska formacija) kooptirao je *New Age* spiritualnost „parazitski izrastajući na leđima” savremene liberalne duhovnosti kao nov i samostalan (pseudo)religiozni kult, tako da je na kraju njena istorija postala istorija njenog parazita – kapitalizma (Benjamin 2005, 259–262). Polazimo od teze da *New Age* sačinjava jedan od modusa neoliberalne hegemonije, kao mehanizam koji potencijalno „dešifruje stvarnost”, potpomažući preferenciju neoliberalizma čak i u svesti onih koji su njime strukturno najugroženiji. Stoga nas zanima na koji način usvajanje određenih *New Age* ideja podupire interiorizaciju neoliberalnih pogleda i naturalizaciju ove ideologije?

U kontekstu poređenja hrišćanstva sa komunizmom (Bloch [Ernst Bloch], Badju [Alain Badiou], Žižek) uvešćemo motiv „imperijalne religije neoliberalizacije”, metaforično politički uporedive sa rimskim politeizmom.

Ako je moguće govoriti o njenim opštim karakteristikama, onda treba napomenuti da sam termin *New Age* referiše na predstojeće astrološko doba vodolije i time izražava, ovom pokretu svojstven, milenarizam velike prekretnice. Tema epohalne promene, povezana sa holističkom metafizikom i verovanjem u neophodnost ličnog preobražaja, čini, „na neki način, tvrdo jezgro ideologije Novog doba” (Lakroa 2001, 36). Takođe, može se reći da je njegov najčešći cilj stvaranje duhovnosti bez granica i dogmi koja je inkluzivna i pluralistička (Drury 2004). „Reč ‚holizam’ (od grčke reči holos ‚sve’) podrazumeva da svet, fizički i duhovni, nije jukstapozicija odvojenih delova već jedinstvena celina” (Lakroa 2001, 26). Kako to objašnjava Dejvid Spengler (David Spangler): jedinstvo je jedina realnost a različitost je njen pojavni oblik. Sa pozicije ontološkog univerzalizma, različite verske prakse shvaćene su kao legitimne spoznajne alternative. Relacija subjekt–objekt zamenjena je univerzalnom supstancijom (energijom, esencijom, svešču, talasima, životnom silom, pranom, manom, itd.) koja se razume kao viša inteligencija i impersonalna duhovna moć (Đorđević 2001). Univerzum je, stoga, jedinstvena misleća materija a savremeni ljudi zarobljenici su ega, usled čega ne prepoznaju da je individualnost samo manifestacija univerzalne svesti. Potencira se holističko lečenje, u cilju ponovnog ostvarenja izgubljene ravnoteže tela i duha, gde ključnu ulogu imaju učenja posebnih i prosvetljenih individua. *New Age* (uprkos postojanju mnogih komunitarnih grupa, posebno u periodu pre njegovog tržišnog omasovljenja i istovremenog odjeka neoliberalizacije) svakako nije kolektivistička doktrina. On pre opoziciju kolektivno–individualno razume kao lažan problem, što je jedan od mnogih odjeka marksizama, koje u njemu prepoznajemo. Ovakve koncepcije u *New Age* dolaze preko kontrakulturnih pokreta, u čijem sklopu se on šezdesetih godina XX veka i razvio, te je reč o idealističkim vulgarizacijama koncepata zapadnog marksizma (Anderson 1985) koji su hibridizovani u dodiru sa, pre svega, indijskim uticajima karakterističnim za to vreme.

Zato možemo reći da je *New Age* izvorno zapadni fenomen popularizovan tokom druge polovine XX veka, kao mešavina zapadnih i istočnih filozofskih i metafizičkih tradicija udruženih sa *self help* aktivnostima i motivacionom psihologijom. Pozivajući se na Tomasa Lukmana (Thomas Luckmann) i njegov pojam „nevidljive religije”, Jelena Đorđević *New Age* prepoznaje kao

rezultat i deo procesa „individualizacije i subjektivizacije religijskog iskustva u modernom svetu u kome su tradicionalne hrišćanske religijske institucije izgubile autoritet, a religijska verovanja kredibilitet.” Pored repaganizacije i multikulturalizacije ovaj proces podrazumeva i „psihologizaciju” religije, „što znači koncentrisanje na unutarnje psihičke mogućnosti pojedinca koji svoj religijski impuls zadovoljava nalazeći ga u bilo kojoj kombinaciji religijskih verovanja bez diktata spolja” (Đorđević 2001). Precizan prikaz doktrina i fenomena koji su uticali na formiranje *New Age* eklekticizma ovde nije moguć osim taksativno.⁸ Često je preuzimanje koncepata iz parapsihologije, kvantne mehanike⁹, ekologije, postmoderne filozofije¹⁰ i istraživanja svesti.

SUŠTASTVO I NJEGOVE TEHNIKE

Važno je napomenuti da je *New Age*, kao jedan od mnogih izraza bunta mladih generacija šezdesetih godina XX veka, starija pojava od naleta novokomponovanih tržišnih ideologija, pa je neoliberalizam, u jednom svom sloju, nastao kao spontana politička taktika kooptacije *New Age* elemenata. Nakon neuspeha predrevolucionarnog uspona radničkog i studentskog pokreta šezdeset osme godine, mnogi njegovi akteri integrisani su u političke, kulturne i druge institucije, vrativši se nakon nekog vremena kao apostoli neoliberalizacije. Sedamdesetih godina počinje da se govori o *New Age* pokretu, a sam termin ulazi u široku narodno-komercijalnu upotrebu. O

8 Pored velikih svetskih religija ovde spadaju: teozofija, svedenborgijanizam, mesmerizam, hermeticizam, astrologija, ezoterija, gnosticizam, homeopatija, neopaganizam, animizam, spiritizam, *New Thought*, hipi pokret, humanistička psihologija, savremena nauka, itd., a od autorki i autora: Godfri Higin (Godfrey Higgins), Elifas Levi (Eliphas Levi), Helena Blavacka (Helena Blavatsky), Georgij Gurđijev (George Gurdjieff), Ralf Valdo Emerson (Ralph Waldo Emerson), Džordž Berkli (George Berkeley), Karl Gustav Jung (Carl Gustav Jung), Svami Vivekananda (Swami Vivekananda), Karlos Kastaneda (Carlos Castaneda), Napoleon Hil (Napoleon Hill), Abraham Maslov (Abraham Maslow) i mnogi drugi.

9 Npr. holografski princip, EPR paradoks, načelo nesigurnosti, itd.

10 Iako se oslanja na esencijalističke koncepcije humanističke psihologije *New Age* je sklon i specifičnoj kombinaciji relativizujućih aspekata postmodernosti sa metafizičkom izvesnošću koju nudi religijsko mišljenje pri čemu se eksploatišu koncepti simulakruma, rizoma, migrirajuće subjektivnosti; kritika nauke, interesovanje za marginalno, itd.

„pokretu” ovde govorimo uslovno: reč je o heterogenom skupu, ne nužno aktivistički nastrojenih grupacija i pojedinaca, povezanih zajedničkim kulturnim interesima. S obzirom na to da nema crkvu, hijerarhiju ili čvrstu strukturu moguće je staviti znak jednakosti između materijalne organizacije *New Age-a* i globalizujućeg tržišta. Krajem XX veka došlo je do ogromnog tržišnog širenja (McGee 2005, 188) industrije samousavršavanja i *New Age* literature.¹¹ Sam ovaj fenomen signalizira složeniju sociološku dinamiku koju bi trebalo ispitati. Prepoznamo li u njoj, preliminarno, simptom postmoderne promene u režimima subjektivnosti, ovaj trend možemo povezati sa konceptom i metodama upravljanja (*governmentality*) subjektima u neoliberalizmu, kroz spuštanje upravljačkih mehanizama (*govern*) na društvo, gde oni bivaju internalizovani (*mentality*) pretvarajući se u samokontrolu (Fuko 2003). U tom svetlu, *New Age* svetonazor, distribuiran kroz rastuće tržište *mind-body-spirit* literature, ukazuje se kao specifična *tehnologija sopstva*, odnosno, kao mehanizam koji potencijalno odmenjuje oslanjanje vlasti na represiju (Dean 2009). Sledeći drugačije rezonovanje, Mišel Lakroa je u pravu kada ističe simbolički smisao naslova jedne *New Age* knjige, *Doba suštastva i njegove tehnike*. Bilo da ih posmatramo kao duhovni individualizam u procesu nastajanja preduzetničke elite, spiritualnu potragu za integritetom, osavremenjenje protestantske etike ili kao mehanizam samooptuživanja ugroženih u uslovima strukturnog nasilja, važno je napomenuti da tehnike samopomoći uključene u *New Age* prakse zaista sadrže konkretne i korisne savete za snalaženje u rešavanju svakodnevnih životnih problema, u šta spada sposobnost praštanja, oslobađanje od stresa u vezi sa konkurencijom na poslu, smanjenje straha od neuspeha, samoće i gubitka posla, kao i veštine za uvećanje radne produktivnosti, itd. Osim toga, *New Age* tehnike izuzetno dobro funkcionišu u sklopu sa korporativnim biznisom, menadžerskim i liderskim delatnostima, mrežnim marketingom i *multi-level* kompanijama, pa to i jeste značajan tržišni segment njihove primene. Moralni principi i preporučeni oblici društvenosti koji prate ideju uspeha u tržišnoj utakmici,

11 Neki od često spominjanih autora i autorki jesu i Dipak Čopra (Deepak Chopra), Ronada Bern (Rhonda Byrne), Skot Pek (Scott Peck), Ekart Tol (Eckhart Tolle), Lujza Hej (Louise L. Hay), Ošo Radžniš (Osho Rajneesh), Džejn Roberts (Jane Roberts), Nil Donald Valš (Neale Donald Walsch) i mnogi drugi. Pored literature *New Age* obuhvata i čitav dijapazon artefakata i kurseva veoma različitih po stepenu „tradicionalnosti”/„savremenosti”.

nameću se kao normativni faktori pri formiranju *New Age-a* jer ostvaruju mnogo veći komercijalni uspeh od onih koji se „bore protiv vetrenjača”. Ovome treba pridodati i činjenicu da je konzervativni, neoliberalni zaokret doveo do opadanja političkih pokreta i do društvene izolacije, pa je *self help* kolektive moguće tumačiti kao izraz potrage za zajedništvom. Čest rezultat ove potrage je, upravo suprotno, narcisoidna opterećenost samousavršavanjem u koje se kanališe sistemski nastala društvena tenzija. Na taj način, spiritualnost figurira kao faktor depolitizacije anksioznosti.

Esencijalistička ideologija unutrašnje suštine i individualne potrage, u saglasju sa reformisanim hrišćanstvom i liberalnom slikom sveta, a proistekla iz psihoanalize i humanističke psihologije, nužno trpi preobražaj usled savremenog konstruktivističkog obrta u shvatanju subjektivnosti. Oslanjajući se na ove pomake, neoliberalizam odlučno raskida sa klasičnim liberalizmom preobražavajući, sada decentrirano, ljudsko biće u „arbitrarni svežanj ‚investicija’, setova sposobnosti, privremenih saveza” te, spram zahteva neupitnog tržišnog totaliteta, u motivu „ljudskih resursa” svodi individualizam na „menadžment sebe”.¹² Upravljanje sopstvom (*Self*) postaje temelj svakog društvenog poretka, „iako se identitet tog sebstva neprestano rasplinjuje pod pritiskom kontinuiranog prostetičkog rekabriranja” (Mirowski 2013). Cilj spiritualnog udublivanja u sebe svodi se, često, na „poništenje Ega”, pa spiritualnost postaje sredstvo za realizaciju jedinstva sa celinom bivstvujućeg; neupitnom celinom u stalnoj promeni. Neoliberalizam tako, pored brojnih saveza sa hrišćanskom desnicom, ulazi u mnogo čvršći odnos sa svojevrsnim „zapadnim budizmom”, gde pronalazi svoj organski religijski ambijent. Na taj način, *New Age* inkluzivna „meta-religioznost”, koja spaja univerzalizam i pluralizam, postaje „krvotok” civilnog društva u savremenim liberalnim demokratijama. Spiritualnost obrazuje habitus (Burdije) primeren reprodukciji postojećih društvenih odnosa, koji svoj politički izraz i okvir pronalazi u

12 Ovde se podrazumeva ideološko samorazumevanje individue kao „preduzetnika” usled čega pojedinke i pojedinci sebe vide kao ljudski kapital u koji treba investirati i plasirati ga na tržište. Iza „etike odgovornosti” se na taj način skriva sve veća prilagodljivost radne snage, prebacivanje obaveza sa poslodavaca na zaposlene i proces ukidanja socijalnih prava (gde se ranije socijalizovani vidovi osiguranja, npr. zdravstvenog, penzionog, obrazovnog, itd. pretvaraju u stvar „lične odgovornosti”).

sekularnoj, agnostičkoj multikulturalnosti. S obzirom na to da unifikujuća sila tržišta deteritorijalizuje komunitarne partikularnosti preobražavajući ih u tržišni asortiman, treba razumeti da lokalno kulturalno „tkivo” koje globalno tržište kolonizuje, biva odvojeno od svog organskog habitusa, oslobođeno funkcionalne sveze sa nekadašnjom društvenom realnošću i pretvoreno u egzotičnu robu. Komodifikovani sadržaji ne prenose se u celosti već se, u skladu sa spontanošću tržišnih interesa, izdvajaju elementi koji funkcionalno odgovaraju potrebama subjekata, kao odgovor na tražnju u novom habitusu neoliberalizacije. Usled toga, duhovni sadržaji za lični razvoj ne kombinuju se samo po načelima slobode, slučajnosti ili „unutrašnje nužnosti”, već se njihov odabir vrši u skladu sa zakonima tržišta i potrebama reprodukcije radne snage. Spiritualnost tako u svojim izvesnim efektima postaje transpozicija i apologija postojećih životnih odnosa. Time dolazimo do problema lociranja ideološke matrice u načinu na koji se u konstituciji *New Age-a* vrši odabir i organska kombinacija raznoraznih elemenata. Centripetalne sile neoliberalizacije pooštrile su kriterijume odabira, umnogome brišući razliku između spiritualne potrage i interpelacije neoliberalnih subjekata.

SKRIVENI RED

Verovanje u „implicitni poredak”, karakteristično za savremenu spiritualnost, prisutno je u ideologiji slobodnog tržišta u odveć numinoznom obliku, dok „moderni materijalizam gotovo logički upućuje na pagansko oduhovljavanje materije i materijalizaciju duhovnog” (Đorđević 2001). Neoliberali po pravilu odbacuju pribegavanje tezama o defektima ili kvarovima tržišta „u korist narativa u kojemu evolucija i/ili “spontani poredak” tržište vode k sve kompleksnijim stanjima samorealizacije, koja mogu nadilaziti snage poimanja pukih ljudskih smrtnika” (Mirowski 2013). Usled uverenja da se logos otkriva u radu tržišta, ono se u izvesnom stepenu uvek tretira kao sveto. Smitova ideja „nevidljive ruke” vuče korene iz srednjovekovne filozofije i zapravo je sekularizovana ideja „Božje ruke” čije se delovanje manifestuje kroz sferu ljudskih interakcija. Iako tržišna verzija ove ideje ne podrazumeva, nužno, nadnaravno biće i implicitni ontološki red, već „samoorganizujuće društvene sisteme”, tržišni fundamentalizam, braneći svoj kult, ostaje na poziciji pravdanja zla iz ugla univerzalnog božanskog plana. Zato primedba Džozefa

Stiglica (Joseph Stiglitz), da se nevidljiva ruka često čini nevidljivom zato što zapravo i ne postoji, na tržišne fundamentaliste nema nikakvo dejstvo, baš kao što npr. primedbe Ričarda Dokinsa (Richard Dawkins) nemaju uticaja na kreacioniste. Dokins i Stiglic očigledno ostaju kratki i naivno optimistični u svom prosvetiteljskom racionalizmu. Nevidljiva ruka mračnog Demijurga i te kako je delatna u svetu: štaviše, od nas se zahteva da pokorno prihvatimo retribuciju i padnemo ničice pred razornim besom njene kreativne destrukcije. Dok klečimo, poželjno je da budemo zahvalni. Nedaće koje su nas zadesile nisu ništa drugo do karmički dar više inteligencije, prilika za učenje na ezoteričnom putu samorazvoja. Zdravorazumski uvid – da se iz nevolje uči, uzdiže se na instancu mističkog mazohizma. Ovo stvara senzibilitet koji kritici objektivnih životnih uslova i sistemskih preduslova pretpostavlja relativizujuće shvatanje individualne sreće. Oličena u stavu: „ali možda su siromašni srećniji od bogatih i ko zna zašto je to dobro”, ova pseudologika dobija značaj metafizičkog dokaza i postaje otporna na optužbe o induktivnoj grešci i moralnoj upitnosti. Omnipotentnost i dobrota misleće supstancije (tržišta) ne dovode se u pitanje, pa se strukturna nepravda pretvara u neuspeh i krivicu pojedinaca i pojedinki. Blaže forme liberalne ideologije govore nam da svi imamo (ređe da treba da imamo) jednaku šansu (u ostvarivanju koje nas sprečavaju neke trenutne društvene poteškoće), one tvrde, da je trenutno ljudsko stanje nužno i normalno, da smo za svoje životne uslove sami krivi, lenji, manje sposobni, neiskreni, uplašeni, pogrešno razumemo život, paraziti smo na telu društva. „Ogromno osećanje krivice, koje ne može naći iskupljenje, okreće se kultu, ne zato da bi se oslobodilo krivice već da bi je učinilo opštom, da bi je zakucalo u svest” (Benjamin 2005, 259). Spiritualne psihološke tehnike spremno prihvataju ovako medikalizovane subjekte, učeći ih da su uspešni ljudi zapravo osvešćeni, dok neuspešni nedovoljno rade na sebi, uporno odbijajući da se utope u beskrajnu ljubav benevolentnog univerzuma (tržišta). Shodno tome, svaki uspeh (pa i onaj finansijski) posledica je penjanja na duhovnoj lestvici: u *New Age* „kvantni misticizam” upisuje se transpozicija ekonomskog misticizma i socijal-darvinizma neoliberalne politike. Na taj način realni odnos neizbežno se uključuje u imaginarni (Altise 1971), a kapitalizam pronalazi duhovni prostor u kome će razrešiti svoje kontradikcije. Imaginarno savršenstvo postojeće društvene formacije obnavlja se kroz teodiceju.

Kako *New Age* podrazumeva da ovozemaljske nedaće proističu iz nedovoljnog razvoja individualne svesti, rešenje društvenih problema moguće je pre svega kroz rad na sebi. Glavne tehnike samorazvoja su meditacija, zdrav život, holističko lečenje, pozitivno mišljenje, prisutnost u sadašnjem trenutku, pravilno disanje, autosugestija, vizuelizacija ciljeva, itd. Njihova delotvornost temelji se na pomenutom uverenju da je mikrokosmos ljudskog bića kvantno povezan sa makrokosmičkim tokovima. U zavisnosti od interpretacije, opšta povezanost svega, na koju se ove tehnike oslanjaju, shvaćena je sekularno u vidu usklađivanja percepcije i međuljudskih odnosa (pa nužno i tržišnih puteva i prilika) ili „okultno” (kao metafizika celokupnosti, panpsihizam i sinhronicitet). Pragmatične, zdravorazumske metode planiranja, koncentracije i promene navika prepliću se sa idejom da je mišljenje vid opštenja sa višom inteligencijom, pa kao takvo ima moć postvarenja. Posmatrano izvan šire strukturno-funkcionalne analize, pozitivni socio-psihološki efekti *New Age* praksi po pojedinke i pojedince svakako su brojni, pa nećemo svesti ni ove „traži i dobićeš/misli i prizovi” principe na čistu sistemski-reproduktivnu i tržišnu aktivnost, ali nesumnjivo, veliki deo ovih praksi tu pronalazi svoju primenu i potvrdu. Pospešujući nekritičko rezonovanje i samo(optužujući) etos spiritualne aktivnosti pružaju potporu dominantnom političkom diskursu.

TRŽIŠNI RASIZAM SUBJEKATA PROMENE

Iako se *New Age* pogledi rasprostiru kroz sve društvene slojeve, i nalaze primenu u svakodnevnom životu ogromnog broja ljudi, njegovo demografsko jezgro danas se vezuje za takozvani *LOHAS*¹³ tržišni segment, povezan sa alternativnim životnim stilovima, održivim razvojem i „zelenim” inicijativama. Sociolog Pol Rej (Paul Ray) i psihološkinja Šeri Anderson (Sherry Anderson), ovu demografsku pojavu opisuju terminom *Cultural Creatives*, misleći na rastuću grupu u zapadnim društvima, koja se navodno razvila izvan standardnih opozicija moderno–tradicionalno, progresivno–konzervativno. Reč je o relativno dobro obrazovanoj populaciji koja tendira ka statusu srednjeg staleža. Kao inovativan i društveno odgovoran sloj *Cultural Creatives* skloni

13 Skraćeno za *Lifestyles of Health and Sustainability*. Statističke procene pokazuju da ovaj tržišni segment sačinjava oko 30% severnoameričkog potrošačkog tržišta (Cohen 2007, 63).

su, stoga, izvesnim antikapitalističkim shvatanjima, povezanim sa, već široko rasprostranjenim, ekološkim i antikonzumerističkim idejama. Proistekle iz realnih problema, predstave i strategije antikonzumerizma oslanjaju se na uvide kritičke teorije društva, poput onih o mehanizmima kulturne industrije i manipulativnim „lažnim potrebama”, ali ih često parcijalno, pa time i pogrešno, interpretiraju. Svodeći kompleksan dijalektički problem istorijski zasnovanih potreba na krivicu „gramzivog potrošačkog sopstva” antikonzumerizam dodaje još jednu optužbu u već prepunu torbu krivice. Političke strategije koje iz ovoga proističu neodvojive su od *New Age* koncepcije o simultanoj evoluciji pojedinačnih svesti, dok se njihovi objektivni rezultati svode na otvaranje novih tržišta egzotičnih identiteta, organskog zdravlja i integralne duhovnosti, čija dostupnost nipošto nije univerzalna već zavisi od životnih uslova i kupovne moći. Pored toga, potrebno je naglasiti da se u doba krize ideolozi kapitalizma trude da opravdaju mere štednje, čime „postaju svojevrsni zagovornici kritičke teorije, dajući sve od sebe da podsete ljude da im ono što žele zapravo nije potrebno.” Konzumerizam zato postaje svojevrsna politička opasnost, što je Danijel Bel nazvao „revolucijom rastućih prava”. „Masovni konzumerizam se pretvara u trojanskog konja u okviru kapitalizma, baš zato što kapitalizam ne može da napravi dovoljno mesta za njega” (Landa 2014). Stoga, u periodu neoliberalizacije, vulgarni materijalizam i *New Age* asketizam stupaju u najrazličitije odnose spajajući isposništvo i potrošnju, pa se izvikana „nezajažljiva crna rupa potrošačkog sopstva” poziva da, u zavisnosti od potreba akumulacije kapitala, odbacuje staro kako bi oslobodila mesta za novo ili poslušno šteti, a sve u skladu sa duhovnim zakonima „protoka energije”.

New Age, u svojim izvesnim aspektima, funkcioniše kao jedna od brojnih taktika mikrootpora (Mišel de Serto [Michel de Certeau]) srednje klase¹⁴ koja u ličnom preobražaju polazi

„od činjenice da je savremeni čovek (naročito zapadni) veoma bolestan, jer živi u stanju odvojenosti. ... Čovek je pokidao niti koje su ga povezivale s njemu sličnima i sa svetom. Dozvolio je da njegov ego postane tamnica za njegovu svest” (Lakroa 2001, 30).

14 Ovaj pojam trebalo bi uzeti sa rezervom i u odnosu na geografske, infrastrukturne, kulturne, demografske i druge odrednice.

Tematizujući otuđenje, korupciju, konzumerizam, konkurenciju, zagađenje, ekološku krizu, tehnološku racionalnost, izolaciju, obezduhovljenje, stres, neurozu, nusprodukte specijalizacije, nasilje, glad u svetu, trku za profitom, nehumanost prehrambene i medicinske industrije, generalni kvalitet života, itd., savremena duhovnost jasno izražava nezadovoljstvo pripadnika srednje klase životom u kapitalističkom društvu. Kako smo nastojali da pokažemo, artikulacija rešenja seli se na duhovnu ravan, proizvedeći naposljetku „apolitičnog” subjekta pozvanog da se prilagodi (u čemu mu pomažu duhovni artikli) konstantnoj promeni, odnosno, stalnoj neizvesnosti, otežanom planiranju, nepovoljnom radnom zakonodavstvu, prekarizaciji, itd., što se promovise u vidu neoliberalizovanih vrednosti dinamike, celoživotnog učenja, produktivnosti, autonomije, odgovornosti, itd. Dominantan politički stav transponovan je u depolitizovanu sferu panspiritualnosti, odakle potpomaže proces „fleksibilizacije tržišta rada” implementirajući ideaciju koja čini da najširi slojevi stanovništva podrže upravo one mere koje im najmanje „idu na ruku”.

Pružajući potporu iluzijama srednje klase (poput onih o mogućnosti harmoničnog kapitalizma, širenja prostora visoke kulture, rasta sitnog preduzetništva, vertikalne prohodnosti i neiscrpnosti karijernog napredovanja), neoliberalno-spiritualno misaono jedinjenje neprestano ističe našu apsolutnu slobodu izbora: „individuacija u kojoj živimo u suštini je posledica pogrešnog razmišljanja i učmalosti naših navika” (Lakroa 2001, 30). Proklamovani emancipatorski progresivizam i „holistički” humanizam (kao centralni motivi antropološkog marksizma) ovde staju u službu konzervativizma. Pojedinačno primenljiva na neodgovorne, lenje, nezainteresovane, destruktivne pojedinke i pojedince, nespremne da se menjaju i uče (gde se opet retko spominje društveni kontekst), ova teorija o krivici učmale individue, kada se univerzalizuje, sasvim je saglasna sa neistinama neoliberalnog fundamentalizma. Nudeći kosmološko opravdanje za tržišni rasizam, postmoderna spiritualnost potpomaže reprodukciju politički konformističkog subjekta, čije su neoliberalne preferencije „ukopane” duboko u ontološkim prostranstvima religioznog poimanja stvarnosti.

„Našem razumevanju kapitalizma kao religije može doprineti i ako zamislimo da je prvobitni paganizam morao poimati religiju ne kao neki ‚viši moralni‘ interes, već na najneposredniji praktičan način – da je sigurno bio svestan svoje ‚idealne‘ ili ‚transcendentne‘ prirode, kao i današnji kapitalizam, ali da je na nevernike ili pripadnike druge vere u svojoj zajednici gledao isto kao što moderna buržoazija gleda na one koji ne zarađuju” (Benjamin 2005, 261).

U savremenom društvu, diskurs o klasnom konfliktu nestaje pod iracionalnom, populističkom i optuživačkom pseudologikom, koja društveno-materijalno stanje cele jedne klase, određene njenim mestom u proizvodnim odnosima, interpretira kao duhovnu inerciju bezlične mase individua. Prelivajući se na manje obrazovane slojeve stanovništva, u sadejstvu sa razornim ekonomskim merama, ovaj diskurs figurira kao ubedljiv dokaz u prilog neoliberalnog odnosa prema ideji „ljudske prirode” i njene disciplinske transformacije. Posledično, svaka kolektivna, egalitarna politička akcija otpisuje se kao bespredmetna, čak potencijalno štetna. Istovremeno, leve liberalne, autošoviniističke političke formulacije, kroz diskurs o ljudskim pravima pozivaju na borbu protiv „necivilizovanih” društvenih grupa, gde je najčešće reč o pripadnicima i pripadnicama eksploatisanih slojeva koji, zbog izostanka stvarne leve alternative, svoj socijalni bunt artikulišu na politički kratkovid način. Frazeologija „varvarstva i ljudskih prava”, bez ulaska u dublju analizu društvenih procesa, posebno u uslovima krize, pospešuje konzervativni društveni zaokret.

UTOPIJA PSEUDOKONKRETNOSTI

Ponovimo da ovog puta nismo uzeli u obzir mnoštvo aspekata u čitavom dijapazonu *New Age* političkih varijeteta: od egalitarno-liberalnih, preko utopijsko-socijalističkih, konspiritalnih¹⁵ do konzervativno-komunitarnih, itd., već smo se koncentrisali, pre svega, na neoliberalno-interpelativnu

15 *Conspiritality* (*conspiracy spirituality*), termin koji se koristi da opiše mešavinu *New Age* duhovnosti i teorije zavere. Takav tip sinteze pripisuje se npr. *Zeitgeist* utopijsko-socijalističkom spiritualnom pokretu i čitavom nizu *UFO* religija (verovanja u vanzemaljski život koji se povezuje sa koncepcijom „više svesti”). Pored toga ovde smo zaobišli i sam fenomen „teorije zavere”, koji je blisko povezan sa *New Age* idejama, ponekad im je oštro suprotstavljen i statistički se vezuje za niže društvene slojeve i konzervativnije ideologije.

dimenziju spiritualnosti, te na njenu ulogu u radu društvenih mašina. Takođe, iako skrećemo pažnju na neke aspekte evolucije ovde razmatranih ideja, bavljenje duhovnim metamorfozama i savezima u postdogađajnom periodu ostavljamo budućnosti. Nakon svetske ekonomske krize reč „neoliberalizam” poprimila je značenje „globalnog zla”, te nagnala maltene sve političke opcije na veće ili manje retoričko koketiranje sa antineoliberalizmom. I pored toga, procesi neoliberalizacije i njihova retorička opravdanja pušteni su u opticaj, te se po zakonima inercije i dalje neometano reprodukuju i čak osnažuju svoju hegemoniju, nudeći se kao „rešenje” za krizu. Dosadašnji pokušaji njihovog obuzdavanja (izuzev nekih sporadičnih izuzetaka čije posledice tek treba proceniti) pokazali su se kao nedovoljno radikalni, pa stoga nemoćni spram globalne hegemonije. Paradoksalno, u protivneoliberalni tabor samosvrstavaju se često i desne libertarijanske¹⁶ opcije koje neoliberalizam kritikuju zbog državnog intervencionizma. Zalažući se za „stvarno” slobodno tržište (defakto, nemogućnost) libertarijanci i libertarijanke crpe ideološku silu iz još zdravog i delatnog obećanja kapitalističke utopije: fantazmatske predstave uvezane sa željama i identitetom miliona ljudi. Ideološki ekstrem libertarijanizma – „anarhokapitalizam” podrazumeva da država prestaje da postoji kroz privatizaciju svih njenih službi i njihovu „interarhiju”. Dejvid Fridman (David Friedman), pobornik anarhokapitalizma, na svojoj *Web* stranici upućuje na naučnofantastični roman *Earthweb* otvoreno fetišizujući sajber-konektivističku utopiju. Desni libertarijanizam često je sklon ekstremnom tumačenju skrivenog reda i „revolucionarnoj” veri u pojavljivanje globalne tržišne utopije. U ovoj viziji budućnosti, kroz rad tržišta i interneta, dolazi do apsolutnog povezivanja – pansinkretizma oličenog u ideji „globalnog mislećeg organizma”. U vidu, gotovo satiričnog, kolapsa liberalnog antiutopizma, tržišni fundamentalizam pretapa se u čistu ideološku fantaziju. Preduzetnički individualizam „dijalektički” ishoduje organskim kolektivizmom.

16 Ovaj termin koristimo kako bi razgraničili pomenute ideologije od „levog libertarijanizma” kao kišobran termina za varijetete slobodarskog socijalizma. Desni libertarijanizam podrazumeva svetinju privatne svojine i slobodne trgovine, autonomiju individue, minimalnu ili nepostojeću državu i sklon je izrazito desno orijentisanim savezima poput američkog *Tea Party*. Predstavnice i predstavnici su, pored pomenutih Milтона, Dejvida Fridmana i Hajeka i Ejn Rend (Ayn Rand), Marej Rotbard (Murray Rothbard), Robert Nozik (Robert Nozick), itd.

Od početka, neoliberalna vizija tržišta oscilira između „konstruiranog” i „prirodnog” i tendira uvođenju prirodnonaučnih metafora u ekonomski narativ. „Ako je tržište samo kompleksni procesor informacija, isto je i gen u svojoj ekološkoj niši ... dok ‚neuroekonomski’ modeli kognitivne znanosti čak i neurone tretiraju kao tržišne aktere” (Mirowski 2013). U nekim *New Age* podvarijantama, u vidu čudnog ideološkog otuđenja ideje rodnog komunizma (Marks [Karl Marx]), holistička „odisejada duha” hipostazira u motivu moždane kore. Ideje preobražaja, zajedništva, povratka prirodi, konektivizma, panpsihizma i tehnoutopizma stapaju se u predstavi o boginji-majci zemlji (*Gea*) kao džinovskoj homeostazi, odnosno, samoregulativnom živom sistemu čija je evolucija otpočela sa rođenjem planete i završava se tako što *Gea* postaje svesna same sebe. U odsudnom trenutku dolazi do komunikacionog umrežavanja planete, odnosno, do informatičke revolucije koju je *Gea* samoinicirala ne bi li prevazišla ekološku krizu. Kao proces nastanka globalne moždane kore – čiji su ljudi neuroni – ovakva sinteza, kao i obično, podrazumeva dijalektiku planetarne volje makroorganizma i ljudskog roda, solidarno ujedinjenog u akciji (Lakroa 2001, 21–24). Kao integralni element ove libertarijanske utopije „oboženja postojećeg” javlja se anarhoprimitivizam (neoromantično samoodrživo prirodnjaštvo), odnosno, masovna sklonost savremenih individua ka eskapizmu. Nadovezujući se na finansijske i idejne horizonte srednje klase, konzervativna ideologija prirode u spoju sa sitnim preduzetništvom nudi promenu bez promene. „Hipertrofija instrumentalne racionalnosti i iracionalizam konvergiraju u tački koja vodi pomračenju uma, kako bi to rekao Maks Horkhajmer” (Max Horkheimer), pa spiritualnost „samu postvarenu stvarnost izbegava samo u fantaziji ostavljajući je netaknutom i podložnom daljim dejstvima postvarujućeg sistema tehničkog raspolaganja nad celinom bivstvujućeg” (Gačević 2014).

Upravo libertarijanski krugovi, sa svojim vizijama „alternativne budućnosti” i *Seasteading*¹⁷ projektima, danas u sebe „usisavaju” brojne alterglobalističke tendencije. Na tom tragu Slavoj Žižek govori o „liberalnim komunistima” kao velikim rukovodiocima koji reformišu takmičarski duh,

17 Projekti „gradova na vodi” kao svojevrsni, pozitivno intonirani, *gated communities* u kojima bi bogati pojedinci i pojedinke oprobavali alternativne modele društvene organizacije i životnog stila.

odnosno, kontrakulturalnim „gikovima”, dodaćemo guruima, i čuvarima duha šezdeset osme, koji su preuzeli velike korporacije. Njihova dogma je nova, postmodernizovana verzija nevidljive ruke Adama Smita gde tržište i društvena odgovornost nisu opoziti već mogu da se koriste za uzajamnu dobrobit (Žižek 2006). Slično kompaniji koja skuplja dobrotvorne priloge za pomoć sopstvenim gladnim radnicima, ovaj sloj na pragmatičan način brine o svetu i ljudima. Suprotstavljajući se „anti-imperijalističkoj retorici” i „opasnom populizmu” oni nude strategije za praktično rešavanje konkretnih problema („glad ovde, humanitarna kriza onde”) te tako ideološki maskiraju činjenicu da njihove biznis aktivnosti i sistem za koji se zalažu (koji im donosi profit) na prvom mestu proizvode probleme ka čijem je rešavanju njihovo dobročinstvo usmereno. Ignorišući realnost klasnog sukoba, očigledno nemoguće, libertarijansko rešenje, može voditi jedino nekakvoj sajberpank distopiji, odnosno, ponavljanju vremena u kome još uvek nema organizovanog policijskog aparata, pa radničke pobune regulišu privatne milicije. No, vratimo li se u stvarnost, shvatićemo da rad slobodnog tržišta upravo zahteva izuzetno jak intervenišući i represivni državni aparat. Ne samo da je u uslovima krize država reagovala „merama štednje”, odnosno, subvencionisanjem kompanija na štetu građana, privatizacijom profita i socijalizacijom troškova, već smo svedoci izuzetno represivne i česte policijske aktivnosti kao nužnog pratioca klasno (i identitetski) zapaljive neoliberalne stvarnosti. U odbrani najosnovnijih prava, ljudi su širom sveta suočeni sa policijskom brutalnošću, dok država staje u odbranu vladajuće klase, kao alatka za privatizaciju i komodifikaciju. Kao i uvek, država je instrument klasne borbe a njena aktivnost rezultat je opadanja profitnih stopa – tendencije prirodene kapitalističkom ekonomskom sistemu (Barrow 1993). Usled zasnovanosti na eksploataciji i tržišnoj konkurenciji kapitalizam prelazi iz krize u krizu, iz rata u rat. U tom svetlu, iako ne sporimo da se sve političke ideologije u izvesnom smislu temelje na verovanju – te sadrže rizik teodiceje – čini nam se očiglednim da tržišni fundamentalizam, po svojoj religioznosti, prednjači. Toliko satanizovana kooperativna unija slobodnih proizvođača, odnosno demokratsko, društveno čovečanstvo u kome je slobodan razvoj svakog pojedinca i pojedinke preduslov slobodnog razvoja za sve (Marks i Engels 2009) pored svih teškoća i istorijskih poraza, ipak nam deluje kao mnogo umerenija opcija i objektivniji cilj od imaginarnog kapitalizma bez kontradikcija. Sistema zasnovanog na verovanju u tržišni jin-jang na čijem oltaru se žrtvuje ljudski rod.

ZAKLJUČAK

Smeštajući principe samorazvoja u širi teleološki, hilijastički narativ o predstojećoj globalnoj promeni, postmoderna duhovnost nam nudi smisao postojanja i metafizičku sigurnost. Bez ideje da menja društveno-materijalne odnose, *New Age* završava tako što preobražava šarenoliko nezadovoljstvo kapitalizmom svojih pristalica, u beskonačno komodifikovan, beskrajno reifikovan spiritualni izraz. Sasvim doslovno, on je tržište, sasvim doslovno on pretvara robu u fetiše (E.G. 2012). Prodajući privid objektivnosti, kao i neoliberalna teologija, liberalna spiritualnost prikriva stvarne odnose između ljudi i između klasa. Brojne materijalne prakse, inicirane individualnim poteškoćama nerešivim usled strukturne disfunkcionalnosti društveno-ekonomskog sistema, poput ciljane potrošnje, *fair trade* i ekoloških proizvoda, *New Age* asketizma, organske hrane, itd., već odavno sačinjavaju rastuću tržišnu nišu. Međutim, umesto otpora, njihov rezultat je svojevrсна kupovina „moralnog mira” srednje klase (odnosno, radništva u centrima ekonomskog blagostanja) suočene sa strukturno nemoralnim svetom. Kupujući proizvode, uz eventualnu individualnu dobit, ljudi generalno kupuju ideološku predstavu nemoguće budućnosti a sve kako bi odustali od pokušaja da je sami stvore. U tom smislu, dominantna savremena duhovnost operiše kao konačni mutant; superiorno fleksibilan ekvivalent protestantske etike, odnosno, poslednja faza Benjaminove parazitske simbioze, u kojoj hrišćanstvo konačno „prestaje da postoji” pretvarajući se u čisto, duhovno tkanje globalnog kapitalizma. Kako funkcioniše na metaravni, kao postmoderni religijski imperijalizam, liberalna spiritualnost u sebe inkorporira sve posebne vidove religioznosti i ishoduje subjektivnošću koja neograničen broj novih iskustava inkorporira u postojeću viziju stvarnosti, što nas navodi da interpretiramo svoje okruženje na neoliberalan način. S obzirom na to da je reč o intimnoj duhovnoj istini koja se doživljava kao emancipatorska i izborena u procesu sazrevanja, subjekti su spremni da je nepokolebljivo brane. Istovremeno, „savremeno ‚politički korektno’, liberalno držanje” specifično za *Cultural Creatives*, sebe opaža kao kulturno superiornu poziciju, čiji multikulturni spiritualni kosmopolitizam

„prevazilazi ograničenja sopstvenog etničkog identiteta (‚građanin sveta’ koji nije usidren ni u jednoj određenoj etničkoj zajednici), koji se jasno

suprotstavlja većini običnih ljudi, omraženih zbog toga što su zahvaćeni tim uskim etničkim granicama ili granicama njihove zajednice” (Žižek 1999, 219).

Prihvatanje elemenata iz starosedelačkih i manjinskih kultura, karakteristično za ove životne stilove, odvija se u starom kolonijalnom okviru čija se suštinska struktura ne osporava. Za *New Age*, modernost, nauka i razum uvek su jedinstveni prerogativi buržoaskog Zapada dok se ostatak sveta i dalje percipira kao nediferencirana sfera duhovnosti ili „sujeverja”, bezvremenosti i zaostalosti. Vrednosni sud je sada drugačiji ali ideološka opozicija između Zapada i „primitivaca” ostaje čvrsto uspostavljena, a stvarni istorijski odnosi, čija je ideologija iskrivljena refleksija, ostaju nepercipirani (E.G. 2012). Fašistoidna dinamika konstantno se reprodukuje i perpetuira, a multikulturalizam se ukazuje kao „negirana, inverzna, auto-referentna forma rasizma, ‚rasizam s distancom’ – on ‚poštuje’ identitet Drugog, poimajući Drugog kao svojom voljom zatvorenu, ‚autentičnu’ zajednicu”. Održavajući prema njoj distancu, multikulturalna duhovnost ostvaruje univerzalnost pozicije koju zauzima (Žižek 1999, 219). Proglašavajući realnost mehaničke fizike redukcionističkom i birajući da bude „duša obezduhovljenog sveta”, savremena spiritualnost pravi staru romantičnu grešku. Od samog početka romantizam se suprotstavlja „gubitku neposrednih veza između pojedinaca unutar zajednice, narušavanju integriteta ličnosti, ugrožavanju slobode i autentičnosti koje se gube u sveopštoj kvantifikaciji koja potiskuje snage osećanja, imaginacije i lepote” ali čini to tako da „istovremeno reprodukuje logiku sistema protiv kojeg se bori.” U motivu „svetsko-zavičajnog holizma” dolazi do ukidanja „u nemačkoj klasičnoj filozofiji izborenog stanovišta prema kojem postoji razlika između razuma (*Verstand*) i uma (*Vernunft*)” (Gačević 2014). Na taj način, u buntu protiv tehnološke racionalnosti (Markuze) savremena postmoderna spiritualnost prepušta teritoriju autorefleksivne, kritičke instance „uma” misticizmu, a subjekt biva ostavljen postvarujućoj snazi iste te naučno-instrumentalne racionalnosti, odnosno sferi „razuma”, čijem se dehumanizujućem redukcionizmu spiritualnost na prvom mestu suprotstavlja. Krivica za zlo u svetu pada na izvanistorijskog (buržoaskog) čoveka koji, kako to Rolan Bart (Roland Barthes) kaže: nije ni proleter ni građanin, i od kog se očekuje da kroz duhovni razvoj povrati izgubljeno jedinstvo. Sociomaterijalni determinizam „iščezava” pod naletom kulturalizacije, individualizacije i

medikalizacije problema – rezultat je krivica. Tako nastaje subjekt čija je vizija sveta neproblematična. Izbegavajući analizu objektivnih uslova koji subjektivnost generišu (nehotičnom sakralizacijom ovih uslova) pojedinci i pojedinke ulaze u začarani krug ideološke samoreprodukcije u kome subjekt svoje nedaće tumači kao lični (duhovni) neuspeh a ne kao strukturnu determinaciju.

LITERATURA

- Altise, Luj. 1971. *Za Marksa*. Beograd: Nolit.
- Anderson, Peri. *Razmatranja o zapadnom marksizmu*. Beograd: BIGZ.
- Barrow, Clyde W. 1993. *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Benjamin, Walter. 2005. „Capitalism as Religion.” In *The Frankfurt School on Religion: Key Writings by the Major Thinkers*, ed. Eduardo Mendieta, 259–262. New York and London: Routledge.
- Gačević, Milorad. 2014. „Romantizam i dijalektika: Kriptoromantizam Karela Kosika ili kako dijalektika postaje romantika.” [Neobjavljen rukopis].
- Dean, Mitchell. 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern society*. London: Sage Publishing.
- Đorđević, Jelena. 2001. „Nevidljiva religija, nužna promena, moda ili jeres.” U *Vere manjina i manjinske vere*, ur. Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović, Jovan Živković, 51–57. Niš: Zograf.
- E.G. 2012. „New Age Spirituality: A Study in Commodity Fetishism.” *Communist Corresponding Society*. Pristupljeno 14. marta 2014. <http://communistcorrespondingsociety.org/newage.htm>
- Žižek, Slavoj. 1999. *Ticklish Subject*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2006. „The Liberal Communists of Porto Davos.” In *These Times*, 11. april. Pristupljeno 27. aprila 2014. http://inthesetimes.com/article/2574/the_liberal_communists_of_porto_davos.

- Landa, Išaj. 2014. „Levica i mase: pitanje konzumerizma.” *Centar za društvenu analizu*, 13. april. Pristupljeno 27. aprila 2014. <http://drustvenaanaliza.blogspot.com/2014/04/levica-i-mase-pitanje-konzumerizma.html>.
- Lakroa, Mišel. 2001. *New Age: Ideologija novog doba*. Beograd: Clio.
- Mirowski, Philip. 2013. „Trinaest zapovijedi neoliberalizma.” *Le Monde diplomatique*, 27. avgust. Pristupljeno 27. aprila 2014. <http://lemondediplomatique.hr/trinaest-zapovijedi-neoliberalizma/>.
- Marks, Karl, i Fridrih Engels. 2009. *Komunistički manifest*. Beograd: Centar za liberterske studije.
- McGee, Micki. 2005. *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Nevill, Drury. 2004. *The New Age: Searching for the Spiritual Self*. London: Thames and Hudson.
- Tanjić, Željko. 2004. „Kapitalizam kao religija: izazov za kršćanstvo.” *Glas Koncila* 12(1552). Pristupljeno 14. marta 2014. http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=814.
- Turner, Rachel S. 2008. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fuko, Mišel. 2003. *Hermeneutika subjekta*. Novi Sad: Svetovi.
- Fuller, Robert C. 2001. *Spiritual But Not Religious: Understanding Unchurched America*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvi, Dejvid. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Hit, Džozef, i Endrju Poter. 2011. *Prodaja pobunjenika: zašto kultura ne može da se zakoči*. Beograd: Hedone.
- Cohen, Maurie J. 2007. „Consumer Credit, Household Financial Management, and Sustainable Consumption.” *International Journal of Consumer Studies* 31(1): 63.
- Weber, Max. 1989. *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.

Primljeno: 1.05.2014.

Prihvaćeno: 29.06.2014.

Neoliberalization of the Absolute Spirit: Spiritual Micro-Resistances as Market Mechanisms of Interpellation

Goran KAUZLARIĆ

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences

Summary: In this paper we examine the cultural and political implications of liberal spirituality, which is an integral part of the habitus in postmodern civil society. Considering it as a factor of socio-economic reproduction in contemporary liberal-democracies, we support the hypothesis that there is a functional relation between postmodern spirituality and social-material processes of neoliberalization. In certain respects, as an organic combination of *New Age* spirituality and neo-liberal philosophy, it provides an ideational environment for market economy, mechanisms of diverting social tensions and, ultimately, ideological justification of the negative effects of contemporary capitalism.

Key words: capitalism, cult, market, spirituality, neoliberalism, New Age, guilt